

A RESPONSABILIDADE CIVIL DO PROFESORADO DE ENSINO NON UNIVERSITARIO

José Pedro Morais Gallego
Instituto 12 de Outubro
Ourense

1. INTRODUCCIÓN

Dentro do noso Dereito, xunto coa responsabilidade contractual derivada da transgresión dos deberes de conducta impostos por unha relación debida a un contrato ou unha obriga, existe a chamada responsabilidade extracontractual, caracterizada pola ausencia dunha previa relación xurídica entre o autor dun dano e a vítima.

A responsabilidade extracontractual queda sancionada de modo xenérico no artigo 1902 do Código Civil, no que se di: *“O que por acción ou omisión causa dano a outro, intervindo culpa ou negligencia, está obrigado a repara-lo dano causado”*. Este precepto considera un elemento subxectivo, *“culpa ou negligencia”*, aínda que unha moderna orientación do Dereito tende a prescindir del, derivando cara a unha responsabilidade obxectiva, baseada na relación causal existente entre o axente e o dano producido, xa que a obtención dun beneficio utilizando certos medios que comportan determinados riscos implica a obriga de soportalos con tódalas consecuencias, á parte da con-

correncia ou non de culpa ou negligencia (Signes, 1992, páx. 958).

Partindo deste artigo 1902, o Código Civil desenvolve a materia non soamente con respecto á responsabilidade derivada dos feitos propios, senón tamén polos alleos.

O artigo 1903 do Código Civil, na súa redacción primeira do ano 1889, recollía unha serie de supostos relativos a pais, titores, empresarios, etc., cun mesmo denominador común: a responsabilidade civil por feitos alleos. Un destes supostos, no parágrafo sexto, facía referencia á responsabilidade dos mestres e directores de artes e oficios con respecto ós prexuízos causados polos seus alumnos ou aprendices mentres estean baixo a súa custodia.

Neste artigo, a responsabilidade dos pais ou titores sobre os seus fillos e a dos empresarios sobre os seus empregados servían como referencia no caso dos mestres e directores de artes e oficios, xa que estes actuaban con respecto ós seus alumnos e aprendices cunha relación próxima á paterna e á empresarial (Rubio, 1993, páx. 920).

Esta visión corresponde a unha realidade histórica con raíces na idade media, na que tanto o mestre na súa acepción estricita coma o mestre artesán asumía a dobre condición de empresario e de pai ou titor, en todo caso cun enorme poder disciplinario como se desprende da Lei VIII, título V do libro VI do *Fuero Juzgo*, onde se di: “*Si algun hombre mata aquel que tiene en guarda, ó quel quiere castigar. Si el maestro que castiga su discipulo locamente, si por ventura muere daquellas feridas; ... si no lo fizo por ninguna malquerencia, ni por ningun odio, non debe seer penado ni desfamado por el homezilio: ca assi cuemo dize la sancta escriptura: Mal aventurado es qui non quiere disciplina*”.

Da mesma maneira, o *Fuero de Valencia* (Fuero XII, rúbrica I, libro II) trata o poder disciplinario do mestre coma se fose unha xurisdicción deste sobre o discípulo, permitindo sancionalos seus furtos, rapinas e ofensas directamente e sen dar parte á Xustiza (Díaz, 1990, páx. 695).

O panorama medieval mostra unha situación de absoluto dominio do mestre sobre o seu discípulo, cunha preponderancia na que non é sorprendente que os mestres responderan dos erros dos que estaban baixo o seu sometemento.

Este comportamento gremial que preside as relacións entre mestres, discípulos e aprendices vai sufrir ó longo do século XIX o influxo do nacente liberalismo, pero a influencia dos gremios non se extingue subitamente e,

aínda que desaparece o estancamento normativo que os sustenta, este non é substituído por outro. Os proxectos do Código Civil de 1821, 1836, 1851 e 1882-88 recollían con distinta intensidade a superioridade do mestre e a dependencia e subordinación dos alumnos e aprendices, que desembocarían na responsabilidade civil.

Os proxectos do Código Penal de 1821 e 1870 recollían igualmente esta idea de superioridade do mestre e a dependencia e subordinación dos alumnos e aprendices.

No momento da promulgación do noso Código Civil, a relación existente, tanto entre o director de artes e oficios como entre o mestre cos seus respectivos aprendices e discípulos, partía, como xa quedou apuntado, dun forte poder disciplinario e, consecuentemente, mediada por unha forte subordinación que colocaba o mestre ou director de taller como dotado dunha especie de patria potestade, agravada polo feito frecuente de que os alumnos ou aprendices conviviran cos mestres, co que se debilitaba o vínculo do discípulo coa súa familia. Neste contexto, tal como opina Díaz Alabart, parecía sensato que os mestres responderan en idéntica medida cós pais, xa que tiñan a mesma posibilidade e obriga de vixilancia sobre os seus discípulos (Díaz, *op. cit.*, páx. 701).

Na actualidade, a realidade é totalmente distinta. Hoxe os mestres e mestras deixaron de te-la superioridade gremial atribuída na antiga normativa.

A masificación e a organización e estrutura docentes impiden en moitos casos unha vixilancia e atención precisas, xa que a complexidade da vida escolar dificulta o control do alumnado por parte do profesorado e multiplica as accións danosas na escola polo notable incremento dos factores de risco. Pensemos que unha parte importante da xornada escolar transcorre fóra das aulas: excursións, actividades complementarias, deportivas, recreos, etc., e é nestes períodos —que Rubio Torrano denomina ‘actividades marxinais’— cando se produce a parte máis significativa das actividades danosas (Rubio, *op. cit.*, páx. 922).

Non obstante, a redacción orixinal do artigo 1903 continuaba vixente ata datas recentes (1991). Segundo este precepto, a obriga de reparalos danos era esixible non soamente polos actos e omisións propios, senón polos daquelas persoas polas que se deba responder e, deste xeito, eran “... *responsables os mestres ou directores de artes e oficios respecto ós prexuízos causados polos seus alumnos e aprendices, mentres permanezan baixo a súa custodia*”.

O desaxuste entre a norma e a complexa realidade da vida escolar provocou unha situación difícil para o profesorado, que era o responsable das accións danosas do seu alumnado, tendo en ocasións que facer fronte a reclamacións civís de certa importancia económica derivadas de feitos que ou non controlaba, ou dificilmente podía evitar. O malestar medrou a medida que se facían públicos casos nos que o

profesor aparecía demandado pola vía do artigo 1903, e nos medios profesionais pedíase con insistencia unha reforma neste campo, recomendándose, como medida de presión, o cese de actividades extraescolares e complementarias mentres non houberse unha solución (Rubio, *op. cit.*, páx. 922). Cabe citar ó respecto os artigos de César Díaz e Pío Maceda no diario *El País* dos días 16 de setembro e 20 de outubro de 1987, respectivamente; de Antonio Martín Castro no diario *ABC* do 6 de outubro de 1987 e os publicados no periódico profesional *El Magisterio Español* as semanas do 16 ó 22 e do 23 ó 29 de setembro do mesmo ano.

Os medios profesionais afectados pedían, basicamente, que a Administración asumise directamente a protección dos funcionarios (defensa xurídica e pagamento de indemnizacións e fianzas), como unha vía preferible á da subscrición dun seguro polo mesmo profesorado ou polas persoas das que dependeran os centros.

2. A REFORMA DOS ARTIGOS 1903 E 1904 DO CÓDIGO CIVIL POLA LEI 1/1991, DO 7 DE XANEIRO

A reforma suprime o vello parágrafo 5º e modifica o antigo parágrafo 6º —hoxe 5º— alterando os suxeitos responsables e as circunstancias das que deriva a responsabilidade. O parágrafo suprimido facía referencia á responsabilidade do Estado cando obraba por mediación dun axente especial; a

esta cuestión farase referencia máis adiante.

Afecta, igualmente, a reforma ó artigo 1904, que incorpora un segundo parágrafo a este precepto.

A modificación substancial prodúcese no novo parágrafo 5º do artigo 1903 no que a responsabilidade civil polos danos causados polos alumnos menores de idade se traslada dos profesores ós titulares de centros docentes. Elimínase a responsabilidade do profesorado como tal polos actos ilícitos dos seus alumnos, sen prexuízo de que se poida aplicar, se é o caso, o artigo 1902 cando sexa a súa imprudencia a causante do dano; esa responsabilidade corresponde, segundo di a Exposición de Motivos da nova lei, ós que deben adoptarlas correspondentes medidas de organización, os titulares do centro docente.

No novo parágrafo 5º do artigo 1903 prodúcese igualmente unha novidade significativa referida ó ámbito da responsabilidade. Efectivamente, no antigo artigo 1903.6 dicíase que os mestres responderían dos seus alumnos *"mentres permanezan baixo a súa custodia"*; neste precepto non se determinaba se o permanecer baixo a súa custodia se consideraba soamente no lugar e momentos no que se impartían as ensinanzas ou tamén, en certos casos, fóra duns e outros (Díaz, 1991, páx. 448; Rubio, 1993, páx. 931). A nova redacción pretende abranguer un maior abano de situacións nas que poden encontrarse os alumnos dun

centro docente, relacionadas coa actividade propia deste. Así, con respecto ós alumnos menores de idade, os titulares dun centro docente de ensino non superior responderán *"durante os períodos de tempo nos que os mesmos estean baixo o control ou vixilancia do profesorado do Centro desenvolvendo actividades escolares ou extraescolares e complementarias"*. Segundo di Rubio Torrano, o adxectivo *"complementarias"* engadido á expresión *"actividades extraescolares"*, limita o suposto espacio-temporal, dado que a complementariedade se predica das actividades escolares, é dicir, trátase de cubrir tamén os supostos de danos producidos no desenvolvemento de actividades que, sendo extraescolares (excursión ou visita didáctica), complementan as propiamente escolares. A inclusión, polo tanto, do adxectivo *"complementarias"* acouta o ámbito dentro do que vai responder o centro docente (Rubio, *op. cit.*, páx. 931).

A segunda importante modificación da Lei 1/1991, do 7 de xaneiro, é a incorporación dun segundo parágrafo ó artigo 1904 que inclúe a acción de repetición dos titulares dos centros fronte ó profesorado, ó que poderán esixirille as cantidades satisfeitas cando incorreran en dolo ou culpa grave no exercicio das súas funcións que causaran o dano.

Este precepto é criticado pola doutrina, polo feito de que a Lei 1/1991 non parece modifica-lo criterio de responsabilidade por culpa, e formular que o titular dun centro docente, que responde por culpa, poida repetir

fronte ó profesor as cantidades satisfeitas ó prexudicado resulta pouco coherente, senón contradictorio.

3. BREVE REFERENCIA ÁS MODIFICACIÓNS INTRODUCIDAS NO CÓDIGO PENAL EN MATERIA DE RESPONSABILIDADE CIVIL

A Lei 1/1991, do 7 de xaneiro, que se vén comentando, modificou tamén o artigo 22 do anterior Código Penal verbo da responsabilidade civil do profesorado; quedou redactado do modo seguinte: *“A responsabilidade subsidiaria que se establece no artigo anterior será tamén extensiva ás persoas, entidades, organismos e empresas dedicadas a calquera xénero de industria, polos delitos ou faltas en que incorreran os seus empregados ou dependentes no desempeño das súas obrigas ou servicio.*

Igualmente será extensiva a devandita responsabilidade subsidiaria ás persoas ou entidades que sexan titulares dun Centro docente de ensinanza non superior, polos delitos ou faltas en que incorreran os alumnos do mesmo, menores de dezaoito anos, durante os períodos nos que eses alumnos estean baixo o control ou vixilancia do profesorado do Centro, desenvolvendo actividades escolares ou extraescolares e complementarias”.

Nesta modificación produciase unha supresión e unha adición. No antigo texto expresábase a responsabilidade subsidiaria dos amos e mestres polos delitos en que incorreran os seus criados, discípulos, oficiais e aprendices. Esta referencia desaparece e per-

manece inalterado o resto, de xeito que soamente se considera a responsabilidade civil subsidiaria do empresario polos delitos e faltas dos seus dependentes ou empregados. A adición consiste na incorporación do segundo parágrafo que tipifica a responsabilidade das persoas ou entidades titulares dun centro docente de ensino non superior polos delitos ou faltas dos seus alumnos menores de idade civil en determinadas circunstancias.

Máis tarde, a Lei Orgánica 10/1995, do 23 de novembro (BOE do 24 de novembro de 1995), aproba o novo Código Penal que determina o seguinte: *“Toda persoa criminalmente responsable dun delito ou falta o é tamén civilmente se do feito se derivaran danos ou prexuízos”* (art. 116). No artigo 121.1 establece que: *“O Estado, a Comunidade Autónoma, a Provincia, a Illa, o Municipio e demais entes públicos, segundo os casos, responden subsidiariamente dos danos causados polos penalmente responsables dos delitos dolosos ou culposos, cando estes sexan autoridade, axentes e contratados da mesma ou funcionarios públicos no exercicio dos seus cargos ou funcións sempre que a lesión sexa consecuencia directa do funcionamento dos servizos públicos que lles estivesen confiados, sen prexuízo da responsabilidade patrimonial derivada do funcionamento normal ou anormal dos ditos servizos esixible conforme ás normas de procedemento administrativo, e sen que en ningún caso, poida darse duplicidade indemnizatoria”.*

Así, xunto coa responsabilidade patrimonial directa e obxectiva da

Administración cos particulares, prevista no artigo 106.2 da Constitución e os artigos 139 e seguintes da Lei 30/1992, do 26 de novembro, encóntrase esta responsabilidade civil subsidiaria do citado artigo 121 do Código Penal e que non difire substancialmente da exposta no xa derogado artigo 22 do código anterior, coa excepción que agora especifica “*que a lesión sexa consecuencia directa do funcionamento dos servizos públicos que lles estivesen confiados*”.

4. A RESPONSABILIDADE DA ADMINISTRACIÓN

Ata a reforma introducida no artigo 1903 do Código Civil pola Lei 1/1991, do 7 de xaneiro, o seu parágrafo 5º dispoñía que “*O Estado é responsable neste concepto cando obre pola mediación dun axente especial; pero non cando o dano foi causado por funcionario ó que propiamente corresponda a xestión practicada, caso no que será aplicable o disposto no artigo anterior*”.

A norma deu pé á xurisprudencia para entender que a Administración soamente era responsable cando obraba pola mediación dun “axente especial”, en canto órgano alleo a tal Administración; logo, os danos causados polos seus propios órganos e funcionarios cando obraban no exercicio dos seus cargos non lle eran imputados, polo que era responsable deles o funcionario ou titular do órgano. Así foi entendida a remisión ó “*disposto no artigo anterior*” pola antiga xurispru-

dencia do Tribunal Supremo (sentencias do 18 de maio de 1904, 8 de xullo de 1911 e 18 de febreiro de 1914). Segundo este punto de vista, fíase cara á plena irresponsabilidade da *man pública* (Lacruz, 1995, páx. 535).

A doutrina opuxo a tal interpretación outra máis axustada, segundo a cal o Estado é responsable cando obre por medio dunha persoa allea á Administración, mentres que cando o fai por medio do “*funcionario ó que propiamente corresponda a xestión practicada*”, é a propia Administración a que actúa e responde segundo “*o disposto no artigo anterior*” —o 1902, polo feito propio— (García de Enterría, 1955, páx. 1104).

De tódolos xeitos, a tese da irresponsabilidade quedou radicalmente inoperante coa publicación da Lei de expropiación forzosa, do 16 de decembro de 1954, pola que a Administración pasa da máis absoluta irresponsabilidade á plena responsabilidade civil e administrativa, non soamente por culpa, senón acentuadamente obxectiva, aínda que esta lei só se ocupaba dos danos producidos nos bens de carácter material.

No ano 1957 publícase a Lei do réxime xurídico da Administración do Estado, do 26 de xullo, que establecía no seu artigo 40 a responsabilidade da Administración por “*toda lesión sufrida polos particulares en calquera dos seus bens ou dereitos*”. Exceptúase o caso de forza maior e basta con que o dano sexa producido no exercicio normal ou anormal

das funcións encomendadas, quedando confirmado o carácter obxectivo da responsabilidade.

A Constitución de 1978 eleva a alto rango esta tutela no seu artigo 106.2, segundo o cal *“Os particulares, nos termos establecidos pola Lei, terán dereito a ser indemnizados por toda lesión que sufran en calquera dos seus bens e*

dereitos, salvo nos casos de forza maior, sempre que a lesión sexa consecuencia do funcionamento dos servicios públicos”.

Na actualidade, xunto á normativa constitucional, o réxime vixente está na Lei 30/1992, do 26 de novembro, do réxime xurídico das administracións públicas e do procedemento administrativo común. No artigo 139.1

Santo Agostiño na Escola Gramática, Benozzo Gozzoli, 1465. Diversos momentos da actividade na escola.

establece que *“Os particulares terán dereito a ser indemnizados polas Administracións Públicas correspondentes, por toda lesión que sufran en calquera dos seus bens e dos seus dereitos, salvo nos casos de forza maior, sempre que a lesión sexa consecuencia do funcionamento normal ou anormal dos servizos públicos”*.

Este artigo fai referencia á responsabilidade obxectiva pola actuación das administracións públicas fóra das relacións de Dereito privado.

No tocante ás actuacións en relacións de Dereito privado, o artigo 144 da citada lei di: *“Cando as Administracións Públicas actúen en relacións de Dereito privado, responderán directamente dos danos e prexuízos causados polo persoal que estea ó seu servizo, considerándose a actuación do mesmo, actos propios da Administración á que estean prestando servizo”*.

Neste caso, a responsabilidade da Administración non é obxectiva pois, se ben se entende que ela é a que obra —mediante o persoal ó seu servizo—, para que deba indemnizar pola súa actuación danosa será preciso que se trate dun acto culpable.

En canto á responsabilidade do funcionario, a nova regulamentación é criticada pola doutrina. Conforme o sistema da Lei de expropiación forzosa e da Lei do réxime xurídico da Administración do Estado, a responsabilidade directa da Administración non implicaba a exoneración total dos funcionarios, senón que unha e outros aparecían, para unha maior garantía da

víctima, como responsables solidarios (a Administración, obxectivamente, e os funcionarios, só por dolo ou culpa grave).

Non obstante, a Lei do réxime xurídico das administracións públicas e do procedemento administrativo común establece imperativamente no artigo 145.1 que *“Para facer efectiva a responsabilidade patrimonial ... os particulares esixirán directamente á Administración Pública correspondente as indemnizacións por danos e prexuízos causados polas autoridades e persoal ó seu servizo”*. No apartado 2º deste artigo queda aberta a vía de regreso pola que a Administración poderá esixirlle ás autoridades e demais persoal ó seu servizo as responsabilidades en que incorreran por dolo, culpa ou negligencia grave (Lacruz, *op. cit.*, páx. 539).

5. ELEMENTOS CONFORMADORES DA RESPONSABILIDADE CIVIL SEGUNDO A LEI 1/1991

5.1 TITULARIDADE DOS CENTROS DOCENTES

Como xa quedou apuntado, o obxecto fundamental da reforma foi o traslado da responsabilidade ós titulares dos centros docentes de ensino non universitario.

As persoas que se encontran á fronte destes centros como titulares poden ser persoas físicas ou xurídicas. Estas últimas poden ser privadas, que desenvolven o servizo público do ensino a través de distintos esquemas organizativos, e públicas que, xeralmente,

están entroncadas coa Administración central, autonómica ou local.

O centro docente debe ser de ensino non superior, o que atende a educación infantil, primaria e secundaria, abrangendo a educación secundaria obrigatoria, o bacharelato e, mentres non estea implantado o novo sistema educativo na súa totalidade, a formación profesional de grao medio. Segundo a doutrina, non parece que estes centros deban impartir necesariamente ensinanzas regradas, de xeito que o precepto afectaría de igual modo ás chamadas “academias” que ofrecen cursos propios ou ben ensino encamiñado ó reforzo da aprendizaxe de materias que conforman os plans de estudio do ensino regrado (Rubio, 1993, páx. 934).

Con respecto ás ensinanzas de réxime especial, en particular as artísticas e de idiomas, o artigo 1903 afectará ós centros que imparten o ensino de Música e Danza nos niveis elemental e medio, e de Artes plásticas e Deseño no grao medio; non afectará ós centros de ensino de Arte dramática, xa que esta soamente comprende un grao de carácter superior. Con relación ó ensino de idiomas, dependerá dos diferentes casos (Signes, 1992, páx. 960).

En xeral, a doutrina inclínase por unha interpretación ampla do termo ‘centro docente’, de modo que cabe incluír por extensión os centros que, sen impartiren propiamente ensino, son garderías e centros de educación preescolar, residencias estudiantís,

entidades organizadoras de campamentos e centros de rehabilitación de menores (Rubio, *op. cit.*, páx. 934; De Ángel, 1991, páx. 2027; Díaz Alabart, 1991, páx. 448 e Caballero, 1991, páx. 917).

Doutro modo, esta extensión ampla do termo ‘centro docente’ non debe incluí-lo suposto do profesor particular que, de forma esporádica ou incidental, se dedica a impartir clases ‘particulares’ no seu domicilio, nin sequera no caso do profesor dedicado de forma prioritaria a tal actividade. A expresión ‘centro docente’ leva á existencia dunha mínima estrutura organizativa e, nestes supostos, a posible responsabilidade non derivaría do artigo 1903, senón do artigo 1902 como responsabilidade subxectiva por feito propio.

Cando o centro responsable sexa de titularidade pública, o dano causado polo alumno pode ser formulado como consecuencia do funcionamento do servizo público de ensino e, polo tanto, indemnizable conforme as regras sobre responsabilidade civil da Administración pública.

Con relación á responsabilidade do profesor-funcionario, inclúen a vía de regreso da Administración o artigo 121.1 da Lei de expropiación forzosa, o artigo 135 do regulamento da Lei de expropiación forzosa e o artigo 42 da Lei do réxime xurídico da Administración do Estado. Se o profesor actuou con dolo ou culpa grave, o prexudicado poderá dirixirse contra a

Administración educativa de que se trate ou contra o propio funcionario, pois a responsabilidade de ambos é solidaria. Normalmente é máis vantaxoso dirixirse contra a Administración porque, dunha parte, non será necesario proba-la existencia de culpa e, doutra, non se asume o risco da posible insolvencia do profesor-funcionario (Rubio, *op. cit.*, páx. 936).

Para os centros privados é directamente aplicable o parágrafo 5º do artigo 1903 do Código Civil e responderán dos danos causados polos seus alumnos as persoas ou entidades que sexan titulares.

No caso dos centros concertados, xorden diverxencias interpretativas na doutrina. Para Rubio Torrano, a responsabilidade civil docente seguirá as normas do Código Civil, xa que, aínda que se considerase o concerto escolar como un suposto próximo á concesión administrativa, nin a titularidade nin a dirección do centro corresponde á Administración pública (Rubio, *op. cit.*).

5.2 O PROFESORADO

A exposición de motivos da Lei 1/1991, do 7 de xaneiro, de modificación dos códigos civil e penal en materia de responsabilidade civil do profesorado, fai referencia ó persoal docente dun modo amplo, aínda que os termos utilizados pola lei son os de 'profesorado' e 'profesores'. A extensión dos termos dependerá da amplitude dada ó termo 'centro docente'.

En xeral, a doutrina entende como razoable estende-lo termo 'profesor' ós que, sen exerce-lo labor propiamente, realizan tarefas específicas de garda dos menores nos centros docentes, tales como monitores de excursións, campamentos, vixilantes dun comedor ou dun autobús escolar, etc. Máis dubidoso resulta admitir baixo esta denominación os empregados que, mesmo tendo certo contacto cos escolares, carecen do deber específico de garda e vixilancia sobre eles. De Ángel Yáguez avoga por unha acepción ampla do termo 'profesor', incluíndo tamén outros empregados dos centros, tales como os gardadores e bedeis (De Ángel, *op. cit.*, páx. 2036); pola contra, Díaz Alabart considera que un bedel non ten a misión de custodia-los alumnos (Díaz, *op. cit.*, páx. 447). O máis lóxico sería incluír estes últimos na consideración de empregados ou dependentes, para os efectos dos artigos 1903.4 e 1904.1 do Código Civil.

5.3 A MINORÍA DE IDADE DO ALUMNO

O precepto esixe que tanto os causantes dos danos e prexuízos como os autores dos delitos ou faltas productores deses danos deben ser menores de idade.

En primeiro lugar, é preciso facer unhas consideracións sobre a minoría de idade. O novo Código Penal de 1995, aprobado pola Lei Orgánica 10/1995, do 23 de novembro, establece a idade penal nos dezoito anos no artigo 19. Non obstante, e segundo a disposición final 7ª do novo Código

Penal, queda exceptuada a entrada en vigor dese artigo 19 ata que adquira vixencia a lei que regule a responsabilidade penal do menor.

Conforme o artigo 116 do Código Penal de 1995, toda persoa criminalmente responsable dun delicto ou falta tamén é responsable civilmente se do feito derivaran danos ou prexuízos. Os menores de 16 anos están exentos de responsabilidade criminal, segundo o artigo 8.2º do anterior Código Penal declarado expresamente vixente. Polo tanto, a partir dos 16 anos o autor dun delicto ou falta é responsable civil dos danos e prexuízos derivados da súa actuación ilícita; un menor de 16 anos non sería responsable civil dos danos ocasionados pola comisión dun delicto porque non é criminalmente responsable.

Non obstante, o artigo 22.2 do antigo Código Penal (tamén declarado expresamente vixente na disposición derogatoria do novo Código Penal), ó referirse á responsabilidade dos titulares de centros docentes polos delitos ou faltas dos seus alumnos, identifica estes polo dato de seren “menores de 18 anos”. Así, de forma paradoxal e incompreensible, a atribución de responsabilidade civil derivada da conducta danosa tipificada penalmente —practicada por un maior de 16 anos e menor de 18— será determinada polo feito de que tal conducta poida ser encaixada no contexto escolar —respondendo subsidiariamente os titulares dos centros docentes—, ou fóra

dela, —sendo neste caso responsables os maiores de 16 anos—.

Na nova redacción do artigo 1903 do Código Civil non se fai referencia á responsabilidade civil dos titulares dos centros docentes polos danos ocasionados polos menores emancipados; non obstante, hai acordo na doutrina en que estes responden por si mesmos xa que a emancipación habilita o menor para tódolos actos da vida civil (Caballero, *op. cit.*, páx. 918).

Para os maiores de 18 anos que se encontren nos centros docentes de ensino non superior, a maioría de idade impide a súa inclusión no suposto de feito normativo, polo que deberán responder directamente.

A situación de certos alumnos maiores de idade que estean incapacitados ou coa patria potestade prorrogada pode ser máis complexa. Segundo o artigo 36.1 da LOXSE, o sistema educativo “disporá dos recursos necesarios para que os alumnos con necesidades educativas especiais, temporais ou permanentes, poidan acadar dentro do mesmo sistema os obxectivos establecidos con carácter xeral para tódolos alumnos”. É evidente que a realización de actividades escolares ou extraescolares e complementarias por parte destes alumnos constituirá un factor de risco, en moitos casos, de similar ou igual magnitude ca se se tratase de alumnos menores de idade sen limitacións físicas ou psíquicas.

A doutrina ten criterios diversos neste sentido. Para Rubio Torrano non son aplicables por analoxía os

preceptos sobre a responsabilidade dos titulares dos centros docentes. Este autor parte de que os supostos e os graos de incapacitación poden ser tan variados coma as persoas incapacitadas, e apunta o contido do artigo 210 do Código Civil que establece que “*a sentencia que declare a incapacitación determinará a súa extensión e límites, así como o réxime de tutela ou garda ó que debe quedar sometido o incapacitado*”. Deste xeito, non sendo a incapacitación unha, non semella razoable reducir tódolos casos de incapacitados a un único suposto co fin de aplicarlle analoxicamente unhas determinadas normas; o mesmo trato, e con maior razón, debe corresponder ós maiores de idade que, diminuídos física ou psiquicamente, non estean legalmente incapacitados ou sometidos a patria potestade prorrogada (Rubio, *op. cit.*, páx. 937).

Díaz Alabart ten unha opinión contraria. Para esta autora, non queda outra solución que emenda-la omisión da lexislación a través da aplicación analóxica das normas sobre a responsabilidade dos titulares dos centros, xa que carecería de sentido entender que por tales persoas responden seus pais ou titores incluso nos períodos nos que estean realizando actividades escolares ou extraescolares (Díaz, *op. cit.*, páx. 454).

5.4 A ESIXENCIA DE CULPA

A exposición de motivos da Lei 1/1991, do 7 de xaneiro, sinala que o réxime de responsabilidade que para os profesores e mestres establecían as

antigas normas non se axustaba á realidade dos nosos días, xa que se trataba de normas con fundamento na chamada *culpa in vigilando*, concibidas nuns momentos nos que existía unha relación de suxeición do alumno ó profesor en termos que hoxe non se producen na vida docente cotiá.

A reforma por esta lei do artigo 1903 do Código Civil deixou inalterado o parágrafo final deste e así indica que “*a responsabilidade da que trata este artigo cesará cando as persoas nel mencionadas proben que empregaron toda a dilixencia dun bo pai de familia para preve-lo dano*”.

A responsabilidade do titular dun centro docente non será por *culpa in vigilando* xa que, ademais de estar descartada na exposición de motivos da citada lei, os titulares dos centros non se ocupan ordinariamente das tarefas de vixilancia e control do alumnado, propias do profesorado. A dilixencia esixible ó titular do centro deberase medir en relación coa elección e control do profesorado (*culpa in eligendo*), así como na atención á infraestrutura e medios que ofrece o centro para o desenvolvemento das diferentes actividades.

Esta responsabilidade cesaría no caso de que o titular do centro puidese probar que o feito danoso foi imprevisible e inevitable. Con todo, o feito de que o alumno menor de idade sexa ou non quen de discerni-lo alcance dos seus actos, soamente é relevante para os efectos de establece-la súa propia responsabilidade, directa e por culpa,

La Voz de Galicia 15-feb. /99

Actividade extraescolar con alumnos de educación infantil. A responsabilidade cesa cando se proba a dilixencia empregada polo mestre.

derivada do artigo 1902 do Código Civil, non sendo transcendente para determina-la culpa do titular do centro ou, se é o caso, a do profesor, que deriva da súa propia culpa e precisamente de non observa-lo coidado esixido sobre os alumnos sometidos ó seu control.

En definitiva, a culpa como elemento fundamentador da responsabilidade do centro no artigo 1903 do Código Civil non vai facer referencia a consideracións de carácter moral ou subxectivo, senón a aspectos fundamentalmente organizativos. Existirá

culpa en tanto existan desaxustes nas medidas de organización adoptadas ou, máis expresamente, cando os resultados danosos sexan atribuídos ós referidos aspectos organizativos.

Aínda que a rúbrica que engloba os artigos do Código Civil que se citan é *“Das obrigacións que nacen de culpa ou negligencia”*, obsérvase unha separación do compoñente subxectivo de culpabilidade no camiño dunha responsabilidade de carácter obxectivo.

Non obstante, o Tribunal Supremo ten matizado esta tendencia cara a

unha responsabilidade obxectiva, declarando que o desenvolvemento da actividade educativa nun centro escolar non pode cualificarse de perigosa, polo que non se pode falar sen máis de culpa obxectiva pola teoría do risco, senón que deben aplicarse as normas xerais relativas á culpa extracontratual e a necesidade de acredita-lo concurso de culpa ou negligencia no demandado (STS do 8 de maio e 10 de outubro de 1995 e do 10 de marzo de 1997).

5.5 A PRODUCCIÓN DUN DANO

O artigo 1902 do Código Civil establece que *“o que por acción ou omisión causa dano a outro, intervindo culpa ou negligencia, está obrigado a reparalo dano causado”*. Esta obriga de reparar nacerá coa produción do dano, sexa patrimonial, físico ou moral. No ámbito escolar, as lesións constitúen o suposto máis frecuente do feito danoso, e poden adquirir un papel relevante as ofensas, tales como as de corte xenófobo, racista ou atentatorias contra a honra dos membros que compoñen a familia, comportamentos verbais causantes de importantes danos nos alumnos e que resultan especialmente difíciles de controlar (Rubio, *op. cit.*, páx. 939).

O causante do dano debe ser un menor de idade e alumno do centro responsable; quedan excluídos da norma os danos ocasionados por un menor que, circunstancialmente, estivese no centro docente sendo alleo a el, así como os danos producidos no cole-

xio por un profesor ou unha terceira persoa.

A amplitude da expresión legal *“actividades escolares ou extraescolares e complementarias”* indica que o acto danoso debe producirse no ámbito organizativo do propio centro, dentro do que a doutrina chama *“esfera de risco”* da entidade responsable; así, a responsabilidade alcanzará a derivada dos feitos acontecidos no marco temporal daquelas actividades, durante o cal pesa sobre o centro o deber de organización e sobre o profesorado o de vixilancia dos seus alumnos.

Os danos pódense producir en calquera dos integrantes da comunidade escolar ou nos seus bens (outros alumnos, profesores, empregados, etc.), ou terceiras persoas, xa que o prexudicado non ten por qué estar relacionado co centro.

No caso de autolesións ou danos causados polo alumno a si mesmo, non hai un acordo unánime na doutrina. Poderíase apreciar a responsabilidade civil por feito propio, do artigo 1902, o profesor negligente ou culpable por omisión do seu deber de vixilancia do menor; ata se podería apreciar tal responsabilidade no propio centro. Para Rubio Torrano non debe excluírse a aplicación do parágrafo 4º do artigo 1903, xa que o axente do dano é un alumno menor e no precepto non se aprecia indicio ningún que permita excluí-la responsabilidade por feito alleo do titular do centro docente cando o dano sexa causado a si mesmo

polo alumno menor de idade (Rubio, *op. cit.*, páx. 940). Díaz Alabart non comparte este punto de vista no suposto do dano causado por un menor a si mesmo (Díaz, *op. cit.*, páx. 454).

6. SITUACIÓN ACTUAL

Coa modificación introducida no Código Civil pola Lei 1/1991, do 7 de xaneiro, pasouse dun réxime medieval de responsabilidade civil do profesorado a outro moderno, que acolle a forte tendencia do dereito comparado e a abundante xurisprudencia española con vistas a unha maior obxectivación da responsabilidade extracontractual dos entes titulares de actividades ou cousas que causan danos estatisticamente inevitables.

Esta reforma atribúelle ó titular do centro docente unha responsabilidade estricta baseada no moderno criterio do risco creado, deixando a un lado a persoa, o concreto profesor ou docente que puido estar comprometido co feito danoso. A solución é tecnicamente correcta xa que tamén coincide co dereito comparado, co fin de obxectivar só a responsabilidade daquel suxeito que máis facilmente pode absorbe-lo custo do dano e distribuílo axeitadamente a través do sistema de prezos ou do seguro. Por iso se deixa á parte o profesor e non se obxectiva ó mesmo tempo a súa responsabilidade persoal, que segue suxeita ás regras xerais do dereito común: culpa

subxectiva e probada pola vítima (Zelaya, 1995, páx. 635).

Con todo, pódese dicir que non é a solución a tódolos problemas que presenta a complexa actividade educativa no campo da responsabilidade civil dos docentes. Así se pon de manifesto en diversas sentencias de diferentes tribunais de Xustiza, nas que se estima a responsabilidade civil extracontractual do centro ou do seu director ou directora por accidentes sufridos polos alumnos incluso unha vez terminada a xornada escolar.

A xa citada Lei 30/1992, do 26 de novembro, de réxime xurídico das administracións públicas e do procedemento administrativo común, e o desenvolvemento regulamentario do seu Título X de responsabilidade patrimonial da Administración Pública polo Real Decreto 429/1993, do 26 de marzo, levaron á práctica a responsabilidade obxectiva da Administración, pola que esta pasaba a responder directamente polos danos ou prexuízos causados por accidentes escolares.

As diferentes administracións educativas levaron a cabo diversos procedementos para a aplicación da normativa, tales como a "Carpeta de Atención-Accidentes Escolares", existente obrigatoriamente nos centros e que contén a información dirixida ós pais sobre o procedemento de reclamación de danos e prexuízos e a contratación de distintas pólizas de seguros que garanten a responsabilidade civil en xeral da Administración, dos seus

organismos e do persoal dependente deles. Estas pólizas garanten o pagamento das indemnización das que os asegurados resulten civilmente responsables, incluíndo as posibles fianzas e

defensa xurídica, e que sexan consecuencia dos danos materiais ou corporais derivados de accións ou omisións propias da actividade, neste caso, docente. Con carácter xeral exclúen os

O príncipe Siddhertha vai á escola. Gandhara, século III. Neste caso non semella que houbera problemas co transporte escolar.

feitos dolosos, mal intencionados ou fraudulentos dos asegurados.

As reclamacións dos danos e prexuízos por accidentes escolares non sempre son estimadas polas administracións educativas, pois é preciso que os feitos sexan consecuencia dun funcionamento anormal do servizo educativo ou que exista negligencia por parte do profesorado, circunstancias bastante improbables polas normas de vixilancia e control que se gardan nos centros. Isto dá paso ás reclamacións ante os tribunais de xustiza na vía contencioso-administrativa, mesmo na vía civil e penal posto que, segundo reiterada xurisprudencia do Tribunal Supremo “o prexudicado polo acto ilícito pode dirixi-la súa demanda contra o autor material do dano e contra o que deba responder por culpa *in vigilando* ou *in eligendo*” (STS do 27 de outubro de 1982 e do 4 de abril de 1997).

Por outro lado, a existencia de pólizas e a súa difusión dá lugar ó aumento de litixios e de reclamacións puramente especulativas, dirixidas fundamentalmente á obtención de indemnizacións económicas.

De novo, pódese constatar un certo retraemento nos centros á hora de incluíren na programación anual aquelas actividades escolares e extraescolares ou complementarias que impliquen riscos, tales como saídas do centro, viaxes de estudos ou actividades deportivas. Recentemente, os medios profesionais facíanse eco da inquietude do profesorado pola existencia de proba-

bles baleiros legais con relación á posible extensión da responsabilidade civil ós espazos non estrictamente escolares, como poden ser as entradas e saídas dos centros, a permanencia de alumnos en comedores escolares fóra do recinto escolar, a realización de certas actividades complementarias, etc. (Reinares, 1998, páx. 18-19).

Nalgún caso, pode que non sexa o máis importante que o funcionario ou funcionaria teña asegurada a súa defensa xurídica e o pagamento de posibles indemnizacións, senón a mesma *pena do escamo* de verse como imputado ante un xuíz ou tribunal por feitos de discutible previsión.

Os referidos medios profesionais indicaban, a modo de suxestións prácticas, prestar especial atención a determinadas circunstancias de risco tales como: o desfasamento entre a chegada dos medios de transporte ó centro e o comezo do horario lectivo, a cobertura de responsabilidade civil do persoal dos comedores escolares cando sexan de xestión indirecta do centro, que tódalas actividades escolares, extraescolares e complementarias estean previstas ou incluídas na programación anual e a vixilancia dos recreos, sobre todo nos institutos de educación secundaria onde se imparta o primeiro ciclo.

Tamén é importante comunicarlles ás autoridades educativas e locais (Concellos) os perigos ou riscos que poidan correr os alumnos nas inmediacións ou accesos ó centro, e solicita-la súa desaparición (Reinares, *op. cit.*).

BIBLIOGRAFÍA

Albadalejo, M., *Derecho Civil II. Derecho de Obligaciones*, Barcelona, Bosch, 10ª ed., 1997.

Ángel Yágüez, R. de, *La responsabilidad civil*, Bilbao, Universidade de Deusto, 1988.

_____, *Comentario del Código Civil: artículo 1.904*, t. II, Madrid, Ministerio de Xustiza, 1991.

Caballero Lozano, J. M., "Daños causados por los alumnos y responsabilidad civil", *Revista de Derecho Privado*, R.D.P., 1991, 906-926.

Díaz Alabart, S., "Un apunte histórico para la determinación de la responsabilidad de los maestros en el artículo 1.903 del Código Civil", en *Libro Centenario del Código Civil*, Madrid, C. E. Ramón Areces, 1990, 691-706.

_____, "Notas a la responsabilidad de los profesores en la nueva Ley de siete de enero de mil novecientos noventa y uno", *Revista Jurídica de Castilla-La Mancha*, 11/12, 1991, 442-458.

Díez-Picazo, L., e A. Gullón, *Sistema de Derecho Civil, II*, Madrid, Tecnos, 6ª ed., 1990.

García de Enterría, E., "Potestad expropiatoria y garantía patrimonial en la nueva Ley de Expropiación Forzosa", en *Anuario de Derecho Civil*, 1955, páx. 1104.

_____, e T. R. Fernández, *Curso de Derecho Administrativo*, Madrid, Civitas, 1993.

Gómez Calle, E., "Responsabilidad civil extracontractual. Reforma de los Códigos Civil y Penal en materia de responsabilidad civil del profesorado", en *Anuario de Derecho Civil*, XLIV, 1991, 269-288.

Lacruz Berdejo, e outros, *Elementos de Derecho Civil, II. Derecho de Obligaciones*, Barcelona, Bosch, 1995.

Melón Infante, C., "Código Civil Alemán (BGB)", en L. Enneccerus, Kipp e Wolff, *Tratado de Derecho Civil*, Apéndice, Barcelona, Bosch, 1994.

Reinares, J. M., "Responsabilidad docente por accidentes escolares", *Escuela Española*, 3.359 (399), 1998, 18-19.

Rubio Torrano, E., "Comentario a la reforma del Código Civil por la Ley 1/1991, de 7 de enero", en Bercovitz Rodríguez-Cano, *Comentarios a las reformas del Código Civil*, Madrid, Tecnos, 1993, 919-945.

Santos Briz, J., *La responsabilidad civil. Derecho sustantivo y Derecho procesal*, Madrid, Montecorvo, 4ª ed., 1986.

Signes Pascual, M., "La responsabilidad de los educadores según el artículo 1.903 del Código Civil, tras su reforma por Ley de 7 de enero de 1991", *La Ley*, 1992-I, 1992, 958-961.

Zelaya Etchegaray, P., *La responsabilidad civil del empresario*, Pamplona, Aranzadi, 1995.

